

О. А. Легошина,
здобувач, ВНЗ Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі"

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК КРЕДИТНИХ ТОВАРИСТВ У КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У статті розглянуто становлення та розвиток кредитних товариств у країнах Західної Європи у другій половині ХІХ на початку ХХ століть.

The article deals with the formation and development of credit societies in Western Europe in the second half of XIX century at the beginning of XX century.

Ключові слова: кооперація, кооперативний рух, кредитне товариство, кооператив, Західна Європа.

ВСТУП

Вчення про кооперативний рух та кооперацію виникли завдовго до появи перших кооперативних товариств. Багато хто з гуманістів та просвітителів виражали заповітну мрію простих людей про всезагальне щастя, рівність та справедливість, здавна висували проекти створення ідеального суспільства та створення різного роду господарських одиниць майбутнього — асоціацій, товариств тощо.

Важливу роль у розробці теоретичних основ кооперативного руху і становлення завдяки цьому кооперативної системи, відіграли великі соціалісти-утопісти, а саме: англієць Роберт Оуен (1771—1858) та француз Шарль Фур'є (1772—1837), що виступили на суспільній арені на рубежі двох століть.

Послідовники цих мислителів-гуманістів — англієць Вільям Кінг (1786—1865), німці Герман Шульце-Деліч (1808—1883) і Фрідріх-Вільгельм Райффайзен (1818—1888), французи Філіп Буше (1786—1875) та Луї Блан (1813—1882) — вважаються першими ідеологами кооперативного руху. Вони встановили ідейні засади кооперації й зуміли поєднати кооперативний ідеал з практикою кооперативного життя [2].

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у розвиток кооперації та кооперативного руху зробили видатні вчені та діячі минулого, серед яких С. Бородаєвський, М. Туган-Барановський, О. Чаянов, Р. Оуен, Ш. Фур'є, Ш. Жід та ін. Цим питанням присвячений ряд наукових статей і монографічних робіт вітчизняних вчених, таких як С. Бабенко, С. Геллей, М. Аліман, А. Пантелеймоненко, В. Половець та ін.

МЕТА І ЗАВДАННЯ

Метою статті є визначення тенденцій розвитку та створення кредитних товариств у країнах Західної Європи.

Методологічну основу статті склали наукові методи пізнання, такі як узагальнення та аналіз.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Батьківщиною кредитної та сільськогосподарської кооперації вважають Німеччину. Ініціював створення перших кредитних товариств у цій країні Герман Шульце, суддя з м. Деліч у Пруссії (тому його прізвище вживають з додатком: Шульце-Деліч) [3]. Ознайомившись з ідейними засадами англійського і французького кооперативного руху, першим досвідом кооперування у цих країнах, Г. Шульце ініціював створення в рідному Делічі спочатку товариств взаємодопомоги, а далі ощадно-позичкових "народних банків" та "магазинних" товариств (гуртівень) для ремісників і торговців. На його думку, кооперативи повинні зміцнити економічне становище дрібних виробників в умовах індустріалізації та загострення конкуренції [2]. Для товариств Шульце-Деліча були характерні порівняно високі паї (у середньому 120 марок) і вступні внески (3 марки), відповідальність членів за зобов'язаннями товариства усім своїм майном і повернення позиченого в короткий термін [3].

Основою його кооперативної системи було створення ощадних та кредитних банків, які були відомі як "Peoples' banks".

Протилежною постаттю Г. Шульце-Делічу був В. Гаас. Прагматик, ліберал, суспільний реформатор та органі-

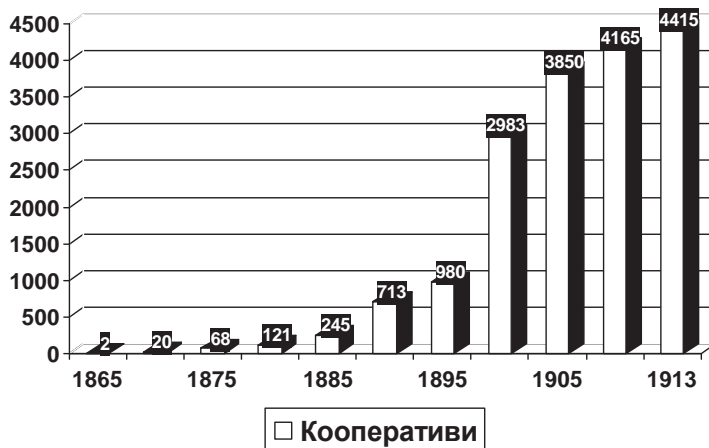

Рис. 1. Кооперативи райффайзенівського типу за період 1865–1913 рр.

Джерело: [4].

затор, він спрямував свої зусилля на сільське населення. Організації Гааса представлені найбільш численними та сильними ланками сільської кооперації Німеччини. Але його ім'я зникло з літописів. Його досягнення і діяльність були затьмарені іншим засновником кооперативного руху Німеччини Ф.В. Райффайзенем [4]. На відміну від Г. Шульце-Деліча, Ф.В. Райффайзен особливо значення надавав створенню кредитних кооперативних товариств серед селян. Перше об'єднання, яке він створив у 1849 р. у с. Фламесфельд у Пруссії, дещо нагадувало благодійне товариство. Досвід діяльності цього прокооперативу дозволив йому зробити висновки про мету і завдання сільської кооперації. [3].

Ф.В. Райффайзен вважав, що сільська кооперація повинна допомагати сільському господареві перетворитися в економічно незалежного товаровиробника і завдяки цьому звільнитися від повсякденної боротьби за матеріальні блага та очистити душу. В основі кооперативної діяльності, на його думку, має лежати християнська любов до ближнього.

Основні особливості райффайзенівської моделі сільських кооперативів:

- основними джерелами формування стартового капіталу кооперативу є пожертви, субсидії, кредити. Паї членів — невеликі;
- дивіденди на паї членів не виплачуються, а надходять до резервного фонду, який повинен зростати;
- усі члени несуть повну відповідальність за зобов'язаннями товариства;
- усі члени повинні бути мешканцями одного округу (парафії) і добре знають матеріальне становище та особистісні якості один одного;
- члени кооперативу не можуть одночасно перебувати у складі іншого кооперативу;
- позички надаються виключно членам кооперативу і лише на господарські потреби;
- позичальники зобов'язані інформувати кооператив про свої плани щодо позичених грошей і про використання позички;
- члени кооперативу можуть отримувати як коротко-, так і довгострокові позички;
- члени кооперативу можуть користуватися й іншими послугами, які надає кооператив: закуповувати з його допомогою необхідні для ведення сільського господарства товари (насіння, добрива та ін.), реалізовувати вироблену в своїх господарствах продукцію;
- праця обраних керівників кооперативу безоплатна і є виявом християнської самопожертви й любові до ближнього [4].

Про розвиток кооперативів райффайзенівського типу у Німеччині у другій половині XIX на початку XX ст. свідчить рис. 1.

Ідеї Ф.-В. Райффайзена здобули широке визнання у Німеччині лише у 80-х роках XIX ст. Інтерес до "райффайзенівок" зріс насамперед тому, що знайшлося надійне джерело фінансування цих економічно кволих при заснуванні організації, а саме — держава. Поширення "райффайзенівок" прискорило переведення на ринкові рейки селянських господарств неш у Німеччині, а й в інших країнах Європи [2].

Створення і розповсюдження сільськогосподарських кредитних кооперативів відображають тенденції економічної та політичної історії Німеччини у XIX ст. Виділяють декілька етапів, які сприяли передумовам створення кооперативних організацій:

— 1815—1850 рр. У першій половині XIX ст. були закладені передумови для виникнення сільськогосподарських кооперативів. Це був період прориву аграрної модернізації, починаючи з так званого "звільнення селян" у Пруссії. В цей період відбувається розклад феодальної системи, відміна зобов'язань селян до землевласників, ринкова інтеграція, великі вкладення коштів у машинне обладнання, будівництво та ін.;

— 1850—1873 рр. У цей період посилюється напружений стан у суспільстві, особливо після революції 1848 р. Сучасна історіографія використала ярлик "провал революції", тому що революційний рух прискорив кінець феодальної системи у німецьких державах і дав поштовх до сучасної ринкової економіки XIX ст. За відносно короткий період занепокоєнь і репресій, з кінця 1850 р. почалася "нова ера" [4].

Що стосується кредитної кооперації в Англії, то вона з'явилася тільки у 1895 р., коли було створене перше сільське кредитне товариство у Скоубі. Але цей вид кооперативних організацій розвивався досить слабо і тільки в селах. Міське населення мало достатньо кредиту завдяки розвиненій системі приватних банків [1].

Виникнення кредитної кооперації в Італії припадає на 1863 р., коли в м. Лоді було відкрито перший народний банк, який за своєю організацією був дуже подібний до товариств Шульце-Деліча. Створення такого виду кооперативів належить двом відомим кооператорам — Вігані і Луцатті.

Італійські народні банки мали свої особливості. Зокрема, банки прийняли обмежену відповідальність сумою, що в кілька разів перевищувала пай, інколи — одержану позику. Максимум позички по персональній довірі не міг перевищувати подвійної суми внесеного паю. Позички вище цього розміру повинні були забезпечуватися закладами. Статут та структура банків також мали свої особливості. Зокрема, до складу керівних органів банку входили облікові комітети в складі від 5 до 45 членів кожний. Вони розглядали прохання про видачу позичок. До складу комітетів входили представники різних економічних груп, з яких складався контингент членів банку. Своєрідністю народних банків є досить широке застосування так званих почесних позичок. Суть їх полягала в тому, що робітники відомі своєю гарною поведінкою та працездатністю, мали право на одержання позичок з банку без будь-якого забезпечення. По суті, такі позички є цілком кооперативними, якщо вони не призначені для якоїсь однієї групи членів банку, а застосовувались до всіх груп. Ще одна особливість банків полягала в тому, що багато з них організовували декілька відділів або агентств у районі своєї діяльності.

Про розвиток народних банків в Італії свідчить рис. 2. Поряд з народними банками в Італії також існували сільські каси на зразок райффайзенівських кас у Німеччині. Ініціатором їхнього створення був землевласник Леон Волленборг. Організація кас Волленборга дуже нагадувала каси Райффайзена, але при цьому мала свої особливості. Насамперед, своєрідне обмеження до вступу до каси, тобто для вступу була необхідна обов'язкова мінімальна грамотність; також спочатку була відсутність паїв; термін позички складав 3 місяці з

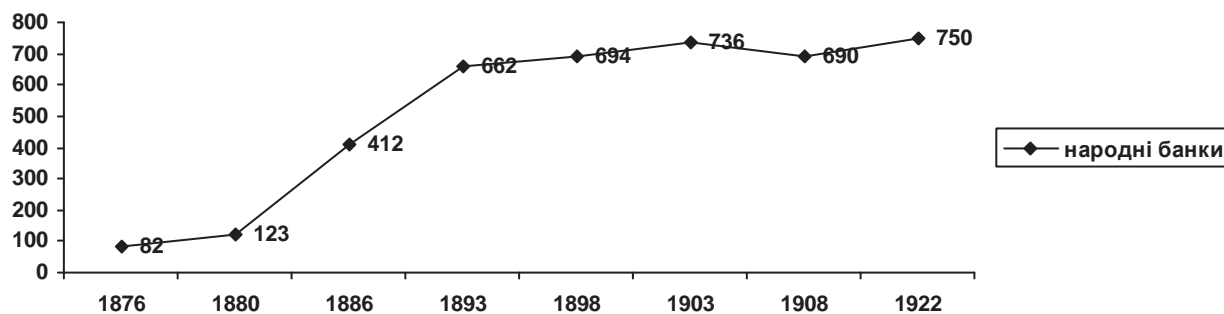

Рис. 2. Розвиток народних банків в Італії за період 1876—1922 рр.

Джерело: Розроблено на основі: Бородаєвський С.В. Історія кооперації. — Прага: Український громадський видавничий фонд, 1925.

правом поновлення їх за новим проханням; відсоток встановлювався у 6% річних; адміністрація каси мала право вимагати повернення позики в місячний термін, якщо вона використовувалася не за відповідним призначенням. Розвиток кас Волленборга йшов дуже повільно. У 1887 р. їх було всього кілька десятків, і лише з 1892 р. їхня кількість почала збільшуватися [1].

Кредитна кооперація не набула у Швейцарії широкого розвитку. Це пояснюється тим, що з половини ХІХ ст. в усіх більш-менш значних містах існували ощадні каси, які одночасно були й позичковими установами. Таких кас у 1888 р. налічувалося 369 з 584 відділами. Крім того, існували приватні банки, які давали можливість населенню користуватися кредитом. З 1889 р. почали виникати банки типу Райффайзена.

У 1905 р. у Сент-Галені був створений Швейцарський кооперативний банк. У 1921 р. до нього належало 117 кооперативів.

Зародження кредитної кооперації у Бельгії припадає на 1864 р., коли у м. Льєж було створене перше ощадно-позичкове товариство системи Шульце-Деліча. Статут бельгійських кредитних товариств наближався до статуту німецьких такого ж виду, але й мав свої особливості. Зокрема, в статуті таких товариств, або народних банків, як їх називали, була прийнята обмежена відповідальність, кратна розміру паю, який належав членові; широко застосовувалися позички під іпотеку; виплата паю, який становив 200 фр. Відбувалася по 50 сантимів у тиждень, тобто протягом 100 місяців, і останнє: нагороду одержували тільки управляючий та скарбник зі складу адміністрації. Тому ці банки розвивалися поволі і були непопулярними серед дрібних ремісників, для яких вони були малодоступними.

Поряд з народними банками з 70-х років ХІХ ст. у Бельгії почали виникати каси Райффайзена, за ініціативою абата Мелерца. У 1904 р. їх було 384, хоча багато з них в дійсності були лише ощадними касами. Всі ці каси були об'єднані у 6 союзів у Лувені, Льєжі, Брюжі та в інших містах. У свою чергу, ці союзи у 1890 р. утворили Центральний кредитний Союз "Берендбонд", навколо якого було згруповано до 200 кас. У 1914 р. кількість

райффайзенівських кас у Бельгії наближалася до 540. [1].

ВИСНОВОК

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що кредитні кооперативні товариства у країнах Західної Європи виникли в середині ХІХ ст. У Німеччині, яку по праву вважають батьківщиною кредитної кооперації, виділять декілька етапів, які сприяли передумовам створення кооперативних організацій. Вони пов'язані, передусім, з проривом аграрної модернізації, починаючи з так званого "звільнення селян" у Пруссії, розкладом феодальної системи, відміною зобов'язань селян до землевласників, ринковою інтеграцією, великими вкладеннями коштів у машинне обладнання, будівництво а також революційний рух, що прискорив кінець феодальної системи у німецьких державах і дав поштовх до сучасної ринкової економіки ХІХ ст.

Розвиток кредитної кооперації в західноєвропейських країнах відбувався під впливом ідей Г. Шульце-Деліча та Ф.-В. Райффайзена. Так, в Італії та Бельгії виникали народні банки та ощадно-позичкові товариства на зразок німецьких, але зі своїми особливостями. В деяких країнах Європи кредитна кооперація не набула широкого розвитку. Це пояснюється розвинутою системою приватних банків, які надавали кредити міському населенню.

Література:

1. Бородаєвський С.В. Історія кооперації. — Прага: Український громадський видавничий фонд, 1925. — 344 с.
2. Гелей С.Д., Пастушенко Р.Я. Теорія та історія кооперації: підручник. — К.: Знання, 2006. — 513 с.
3. Основи кооперації: Навч. посіб./ С.Г.Бабенко, С.Д.Гелей, Я.А. Гончарук, Р.Я. Пастушенко. — К.: Знання, 2004. — 470 с.
4. German Rural Cooperatives, Friedrich-Wilhelm Raiffeisen and the Organization of Trust 1850-1914. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eh.net/XIII Congress/Papers/Prinz.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2011 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА: "САММІТ", "ІДЕЯ", "БЛІЦ ІНФОРМ", "KSS", "МЕРКУРІЙ", "ПРЕСЦЕНТР", "ВСЕУКРАЇНЬСЬКА ПЕРЕДПЛАТНА АГЕНЦІЯ", "ФЛОРА", "ПЕРІОДИКА", "КОБЗАР", "ДІАДА", "ДОНБАС ДЕ-ЮРЕ", "ДІЛОВА ПРЕСА", "ФАКТОР"